

Ταξίδι στην ιστορία των σχολικών βιβλίων

Ευαγγελία Κανταρτζή

Διευθύντρια Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης
info@ekedisy.gr

► ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο παρουσιάζει την ιστορική πορεία του σχολικού βιβλίου από τα πρώτα γραπτά μέσα της αρχαιότητας έως τα σύγχρονα εγχειρίδια. Εξετάζει πώς η εξέλιξη της γραφής, της τυπογραφίας και της εικονογράφησης επηρέασε τη μορφή και το περιεχόμενο του βιβλίου, ενώ αναδεικνύει τον καθοριστικό ρόλο του Κομένιου στην παιδαγωγική του διάσταση. Ειδική αναφορά γίνεται στην ανάπτυξη των ελληνικών σχολικών βιβλίων, από τα πρώτα αλφαβητάρια έως τις μεταρρυθμίσεις του 20ού αιώνα, και στη συμβολή καλλιτεχνών και παιδαγωγών στη διαμόρφωση της αισθητικής και εκπαιδευτικής τους αξίας. Το σχολικό βιβλίο προσεγγίζεται ως καθρέφτης της κοινωνίας, της παιδείας και των ιδεολογικών αξιών κάθε εποχής.

Λέξεις-κλειδιά: Σχολικό Βιβλίο, Αναγνωστικά, Εκπαίδευση, Εικονογράφηση.

► ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Τα σχολικά βιβλία είναι δημιουργήματα σχετικά πρόσφατα. Στα αρχαία σχολεία χρησιμοποιούσαν ως αναγνωστικά αυτούσια έργα κλασικών, ποιητών και πεζογράφων. Η γένεση του βιβλίου συμπίπτει με την ανακάλυψη ότι από τον κορμό ή τη φλούδα ορισμένων φυτών και μετά από κατάλληλη επεξεργασία, μπορούσε να δημιουργηθεί ένα στρώμα κατάλληλο για γραφή. Το σημαντικότερο από τα φυτά αυτά ήταν ο πάπυρος. Ο πάπυρος γραφόταν σε στήλες και στη συνέχεια τυλιγόταν γύρω από έναν κύλινδρο. Οι στήλες ονομάζονταν σελίδες (Κανταρτζή, 2002).

Δημιούργημα των Ρωμαίων ήταν οι κώδικες, οι οποίοι έμοιαζαν περισσότερο με τα σημερινά σχολικά βιβλία. Οι κώδικες ήταν πλάκες που εξάγονταν από τη φλούδα δέντρων, στο εσωτερικό των οποίων έριχναν λιωμένο κερί, μετά την στερεοποίηση του οποίου, μπορούσαν να χαράξουν γράμματα ή αριθμούς με μία αιχμηρή γραφίδα. Οι πλάκες αυτές ενώνονταν με κορδόνι ώστε να σχηματίζουν ένα είδος βιβλιαρίου και από τον αριθμό των πλακών ονομάζονταν δίπτυχα, τρίπτυχα, πολύπτυχα. Αργότερα οι Ρωμαίοι, αντιγράφοντας την αιγυπτιακή τεχνική, υιοθέτησαν τον πάπυρο ονομάζοντάς τον biblos. Στα τέλη του 4ου αιώνα ο κώδικας υποσκελίστηκε από τα φύλλα περγαμηνής που ήταν πιο πρακτικά και ανθεκτικά, στοιχίζοντας λιγότερο. Ήταν κομμένα σε τετράγωνο ή ορθογώνιο σχήμα και καθώς δένονταν μαζί σχημάτιζαν το βιβλίο. Η γενίκευση ενός νέου μέσου, όπως η περγαμηνή, θα αλλάξει τελείως την τέχνη της γραφής. Ο δύσκαμπτος πάπυρος δίνει τη θέση του στα φύλλα περγαμηνής που συνδέονται με τον τρόπο των ρωμαϊκών κωδίκων.

Η περγαμηνή, που ήταν ένα δαπανηρό υλικό, τον 11ο αιώνα υποσκελίζεται από μια νέα εφεύρεση, το χαρτί που έρχεται από την Κίνα. Η χρήση του γενικεύεται προς

το τέλος του Μεσαίωνα. Η επεξεργασία του χαρτιού είναι γρήγορη και απλή, με αποτέλεσμα να γίνει περισσότερο λαϊκή η παραγωγή του βιβλίου. Η εφεύρεση της τυπογραφίας δίνει τέλος στο χειρόγραφο βιβλίο και κάνει μαζική την παραγωγή των βιβλίων. Οι Κινέζοι ήδη από τον 9ο αιώνα είχαν ανακαλύψει το τύπωμα με πλακίδια. Χάραζαν δηλαδή το κείμενο ή την εικόνα στην επιφάνεια μιας ξύλινης πλάκας, στην οποία κατόπιν περνούσαν μελάνη, ώστε να αναπαραχθεί με πίεση σε ύφασμα ή σε χαρτί. Με το σύστημα αυτό τυπώνονταν με χαμηλό κόστος και σε ένα λογικό αριθμό αντιτύπων, τα πρώτα βιβλία που απευθύνονται σε λαϊκό κοινό.

Εφευρέτης όμως του βιβλίου με τη σύγχρονη μορφή, θεωρείται ο Γουτεμβέργιος, ο οποίος εφηύρε τη μηχανική εκτύπωση με κινητούς χαρακτήρες. Δημιούργησε δηλαδή ξεχωριστά γράμματα, όλα του ιδίου σχεδίου και της ίδιας μορφής, ώστε να τα συμπεριλάβει στην επιφάνεια του πιεστηρίου και να μπορεί να τα αναπαράγει με πίεση στο χαρτί. Η πρώτη έκδοση του Γουτεμβέργιου ήταν η Λατινική Βίβλος το 1450, με πλούσια εικονογράφηση. Ο Σέφερ, συνεργάτης και φίλος του Γουτεμβέργιου, τελειοποιεί τις ανάγλυφες μεταλλικές σφραγίδες και δοκιμάζει να τυπώσει με χρώμα τα αρχικά γράμματα στην αρχή κάθε κεφαλαίου, όπως ήταν περίπου καλλιγραφημένα και έγχρωμα στους χειροποίητους κώδικες. Με τον τρόπο αυτό εκδίδει το 1457 το πρώτο υπογεγραμμένο από εκδότη βιβλίο, που έφερε και σήμα-λογότυπο και ημερομηνία έκδοσης. Πρόκειται για το Ψαλτήριο της Μαγεντίας με 250 αρχικά κεφαλαία γράμματα δύο χρωμάτων, κόκκινο και μπλε.

Η τυπογραφία γνωρίζει μεγάλη άνθηση και εξαπλώνεται στα μεγάλα κέντρα της εποχής (Βενετία, Παρίσι, Πράγα). Στη Βενετία ο Άλδος Μανούτιος θα ανακαλύψει τα βιβλία μικρού σχήματος τυπωμένα με λεπτούς χαρακτήρες, που ήταν εύχρηστα και φθηνά. Ξαφνικά γίνεται μεγάλη αναπαραγωγή βιβλίων, τα οποία έγιναν φθηνότερα και μπορούσαν να αποκτηθούν ευκολότερα. Ζωγράφοι και χαράκτες δείχνουν ενδιαφέρον για τη νέα τεχνική. Στη δεκαετία του 1480-1490 η χρήση της ξυλογραφίας σημειώνει μεγάλη ανάπτυξη και μετά από τους ανώνυμους καλλιτέχνες, αρχίζουν να ασχολούνται με την εικονογράφηση σημαντικοί ζωγράφοι και χαράκτες. Οι μεγάλοι ζωγράφοι Schongauer και Dyerer χρησιμοποιώντας τη ξυλογραφία και τη χαλκογραφία επηρέασαν τον κόσμο της χαρακτικής.

Τα βιβλία αρχίζουν πλέον να χρησιμοποιούνται συστηματικά στην εκπαίδευση. Βέβαια τα μεσαιωνικά σχολικά βιβλία ήταν εξαιρετικά άκομψα και βαρετά. Η προσπάθεια προσέγγισης των μικρών παιδιών έχει ως αποτέλεσμα την εκπόνηση μικρών βιβλίων και αλφαβηταρίων (το πρώτο αλφαβητάριο τυπώνεται το 1525). Σταθμός στην ιστορία του σχολικού βιβλίου αλλά και της εκπαίδευσης αποτελεί ο Comenius. Ο John Amos Comenius, αρχιεπίσκοπος και δάσκαλος στην Πολωνία και Ουγγαρία, είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με την εικονογράφηση σχολικών βιβλίων καθώς πρέσβευε ότι στα παιδιά πρέπει να παρουσιάζεται η πραγματικότητα άμεσα ή τουλάχιστον με εικόνες. Σύμφωνα μάλιστα με τον Comenius όλα τα βιβλία θα έπρεπε να είναι εικονογραφημένα. Στο βιβλίο του "Orbis Sensualium Pictus" (1657), δίνει μια νέα διάσταση στο σχολικό βιβλίο καθώς υπάρχουν 150 μαθήματα, καθένα από τα οποία είναι εικονογραφημένο με μια εικόνα. Υπήρξε το πιο διαδεδομένο σχολικό βιβλίο στη Γερμανία για έναν αιώνα. Μίμηση του βιβλίου αυτού είναι το "The London Vocabulary" του James Greenwood. Και στα δύο βιβλία χρησιμοποιήθηκαν μικρές εικόνες με τη μέθοδο της ξυλογραφίας. Ο Comenius ήταν ακόμα ο πρώτος που πρόβαλε το αίτημα να γράφονται βιβλία ειδικά για παιδιά ώστε να πληρούν τα κριτήρια της επιστημονικής αλλά και παιδαγωγικής εγκυρότητας. Είναι

δηλαδή αυτός που τόνισε την ανάγκη να γράφονται σχολικά εγχειρίδια γι' αυτό μπορούμε να τον θεωρήσουμε «πατέρα» του σχολικού βιβλίου (Σιβροπούλου, 2004).

► Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΕΩΣ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης οι Έλληνες λόγιοι κατέφυγαν στη Δύση. Εκεί πρωταγωνιστούν στην εξέλιξη της τυπογραφίας, του βιβλίου και των εκδόσεων. Η χρηματοδότηση των εκδόσεων γίνεται από πλούσιους ομογενείς που στόχο έχουν την αφύπνιση του υπόδουλου Γένους. Είχε γίνει πλέον πεποίθηση ότι η πνευματική ανάπτυξη του υπόδουλου Γένους αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εθνική και πολιτική του ελευθερία. Οι Έλληνες συνειδητοποιούν τον καθοριστικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει το βιβλίο τόσο σαν συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους Έλληνες όσο και για τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας.

Το 1476 οι Έλληνες αρχίζουν να εξασκούν την ελληνική τυπογραφία και ο Κρητικός Δημήτριος Δαμιλάς τυπώνει στο Μιλάνο το πρώτο ελληνικό και χρονολογημένο βιβλίο την «Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών» του Κωνσταντίνου Λάσκαρη. Στα τέλη του 15ου αιώνα και αρχές του 16ου εκδίδονται σε μεγάλο αριθμό ένα πλήθος διδακτικών εγχειριδίων και βοηθημάτων, κυρίως στο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου. Τα ελληνικά βιβλία με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία τον 16ο και 17ο αιώνα είναι ο «Απόκοπος» του Μπεργαδή, ο «Ερωτόκριτος» του Κορνάρου και η «Ερωφίλη» του Χορτάτζη. Στην Κωνσταντινούπολη το 1627 αρχίζει να λειτουργεί ελληνικό τυπογραφείο από τον Κεφαλονίτη Νικόδημο Μεταξά ενώ στη Μοσχόπολη ιδρύεται ελληνικό τυπογραφείο το 1731 (Κανταρτζή, 1994).

Το Ελληνικό βιβλίο ακολουθεί στην εικονογράφηση τις εκεί εξελίξεις και τάσεις. Ο Ζαχαρίας Καλλέργης επέδρασε σημαντικά στην εξέλιξη της πορείας της εικονογράφησης των ελληνικών βιβλίων, καθώς από το τυπογραφείο του εκδίδονται εκδόσεις με ιδιαίτερη καλαισθησία. Στα σχολικά βιβλία της περιόδου αυτής η εικονογράφηση είναι σημαντικά περιορισμένη. Περιορίζεται κυρίως σε θρησκευτικές αναπαραστάσεις ή σε θέματα από τη σχολική ζωή (ξυλογραφίες ή χαλκογραφίες), τα οποία δεν συνδέονται με το περιεχόμενο των εγχειριδίων (Κανταρτζή, 2002).

Το τυπογραφείο των Καλλέργη και Βλαστού δίνουν νέα πνοή στην εικονογράφηση του ελληνικού βιβλίου αφού αξιοποίησε το σύγχρονο με την ανακάλυψη της τυπογραφίας είδος της ξυλογραφίας σε πλάγιο ξύλο. Στο είδος της ξυλογραφίας σε πλάγιο ξύλο η χρησιμοποιούμενη επιφάνεια του ξύλου κόβεται στην κατεύθυνση του κορμού του δένδρου με οριζόντια (πλάγια) ως προς τη θέση του χαρακτή τα «νερά» της ξύλινης επιφάνειας. Ο χαρακτήρας περιγράφει με μελάνι το έργο που πρόκειται να χαραχθεί στην ξύλινη πλάκα, αφαιρεί τα μέρη εκείνα της παράστασης που δεν θέλει να τυπώσει, απλώνει τυπογραφικό μελάνι και τυπώνει την ανάγλυφη παράσταση στο τυπογραφικό πιεστήριο μαζί με το κείμενο. Από το τυπογραφείο του Καλλέργη τυπώθηκαν τέσσερις εκδόσεις μεγάλης καλαισθησίας με πρώτο το «Μέγα Ετυμολογικόν». Τα βυζαντινά μονογράμματα και τα επίτιπλα των εκδόσεων του αντιγράφηκαν σε μεγάλη έκταση, όπως και η τεχνική του της δίχρωμης εκτύπωσης σε μαύρο και κόκκινο. Όλα αυτά ήταν συνηθισμένα χαρακτηριστικά της εικονογράφησης βυζαντινών χειρογράφων και ο Καλλέργης προσπάθησε να τα μεταφέρει στα τυπωμένα βιβλία.

Από τον 16ο αιώνα εμφανίζονται αλφαβητάρια στην ελληνική γλώσσα. Κατ' εξοχή αλφαβητάριο της Τουρκοκρατίας είναι το έντυπο με τον τίτλο «Χρήσιμος Παιδαγωγία»

που γνώρισε πολύ μεγάλη κυκλοφορία και πολλές εκδόσεις από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα. Το βιβλίο αυτό τυπώθηκε το 1641 από τον Νικόλαο Γλυκύ στη Βενετία και είναι ένα δεκαεξασέλιδο, το οποίο, αν συμπεράνουμε από τις πολλές εκδόσεις που πραγματοποίησε, φαίνεται να είναι πολύ διαδεδομένο (Κανταρτζή, 1999).

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, βέβαια, τα αλφαβητάρια χρησιμοποιούνται σαν προπαρασκευαστικό στάδιο για την εκμάθηση της ανάγνωσης και χρησιμοποιούνται πριν από την Οκτώμηχο και το Ψαλτήρι και τα άλλα ιερά βιβλία. Παράλληλα, υπήρχαν και κείμενα, θρησκευτικού κυρίως περιεχομένου, με τίτλο «Χριστιανική διδασκαλία και ηθικά παραγγέλματα». Γι' αυτό και τα πρώτα αλφαβητάρια περιέχουν θρησκευτικά κυρίως κείμενα (Κανταρτζή, 1999).

Το πρώτο χρονολογημένο ελληνικό βιβλίο με τίτλο Αλφαβητάριον εκδίδεται το 1771 και είναι το «Μέγα Αλφαβητάριον» του Μιχαήλ Παπαγεωργίου. Το εξώφυλλό του διακοσμεί θρησκευτική εικόνα που αναπαριστά την Αγία Τριάδα. Αλλά και τα υπόλοιπα αναγνωστικά της περιόδου αυτής έχουν έντονη την εκκλησιαστική παράδοση και τη θρησκευτική-ηθική διάπλαση των μικρών μαθητών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η παιδεία επί Τουρκοκρατίας ήταν υπό την προστασία και την καθοδήγηση της εκκλησίας.

Τα τελευταία χρόνια, πριν την απελευθέρωση, χρόνια προπαρασκευαστικά, κάνουν την εμφάνισή τους σημαντικός αριθμός αλφαβηταρίων και αναγνωστικών, τα οποία είναι τυπωμένα κυρίως στις χώρες της διασποράς. Ακόμα εμφανίζονται οι Χρηστομάθειες, που περιλαμβάνουν ποικίλες γνώσεις, καθώς και θρησκευτικά και φρονηματολογικά κείμενα για τη διάπλαση του χαρακτήρα και την τόνωση της εθνικής συνείδησης.

► ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η εκπαιδευτική πολιτική στόχευσε στη θεσμική οργάνωση και τον έλεγχο των σχολικών βιβλίων. Η ολοκληρωμένη θεσμοθέτηση του εκπαιδευτικού συστήματος πραγματοποιείται μετά την άφιξη του Όθωνα. Με το διάταγμα του 1834 «περί βιβλιοπωλείου εν η Βασιλική τυπογραφία» προβλέπεται ότι τα βιβλία θα εκδίδονται και θα πωλούνται από τη Βασιλική τυπογραφία ύστερα από γνωμάτευση της διορισμένης ανακριτικής επιτροπής και στα σχολεία θα χρησιμοποιούνται μόνο αυτά. Με ιδιαίτερη αυστηρότητα καθορίζεται το περιεχόμενό τους καθώς ως προϋπόθεση τίθεται «να μην εμπεριέχει διδασκαλίας ή γνώμας, επιβλαβείς δια την θρησκείαν ή την ηθικήν και πνευματικήν του ανθρώπου ανάπτυξιν και εκπαίδευσιν». Η προσπάθεια του κράτους να ασκήσει μονοπωλιακή πολιτική δημιουργεί μια σειρά από αντιπαραθέσεις και διχογνωμίες. Έτσι η κυβέρνηση καταργεί το 1838 το βασιλικό βιβλιοπωλείο και αρχίζει μια νέα φάση, του ελεύθερου ανταγωνισμού μέχρι το 1882. Το κράτος εποπτεύει τα σχολικά βιβλία με επιτροπές κρίσης, οι οποίες εγκρίνουν τα βιβλία που θεωρούν κατάλληλα. Τα βιβλία αυτά χαρακτηρίζονται «εγκεκριμένα» και συμπεριλαμβάνονταν σε έναν κατάλογο ο οποίος αποστέλλόταν στην αρχή του σχολικού έτους. Το 1856 δημοσιεύεται το διάταγμα «περί διαγωνίσματος προς συγγραφήν προσфорωτέρων διδακτικών βιβλίων δια τα δημοτικά σχολεία» που αποσκοπούσε σε έλεγχο των βιβλίων που κυκλοφορούσαν, καθώς φαίνεται το κράτος και οι επιτροπές κρίσης ευνοούσαν συγκεκριμένους εκδοτικούς οίκους ή συγγραφείς με αποτέλεσμα το ζήτημα των σχολικών βιβλίων να πάρει πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις. Οι αλληπάλληλες εγκύκλιοι του 1859, 1867, 1873

δείχνουν ακόμα ότι στα σχολεία γινόταν και χρήση μη εγκεκριμένων βιβλίων (Χαραλάμπους, 1996).

Η κυβέρνηση του Τρικούπη το 1882 θα καταργήσει την πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού και θα υιοθετήσει πολιτική ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού. Σύμφωνα με τη νέα πολιτική προκηρύσσεται διαγωνισμός συγγραφής σχολικών βιβλίων κάθε τέσσερα χρόνια και οι κριτικές επιτροπές εγκρίνουν ένα μόνο βιβλίο για κάθε μάθημα για μια τετραετία. Στον πρώτο διαγωνισμό που έγινε εγκρίθηκε ένα μόνο βιβλίο, το Αλφαβητάριον του Σκορδέλη, γι' αυτό επιτράπηκε και η ελεύθερη εισαγωγή μη εγκεκριμένων βιβλίων. Το 1893 διατηρείται το σύστημα έγκρισης ενός μόνο βιβλίου αλλά η διάρκεια έγκρισης είναι για μια τριετία ενώ τα μέλη των κριτικών επιτροπών καθορίζονται άμεσα από τον Υπουργό. Το σύστημα της έγκρισης του ενός βιβλίου με τις αντιθέσεις και τα προβλήματα που προκάλεσε οδήγησε σε νέο σύστημα έγκρισης με το Νόμο ΒΤΓ΄ του 1895. Ο νέος Νόμος ορίζει να κρίνονται τα βιβλία κάθε χρόνο, επιτρέπει την έγκριση περισσότερων βιβλίων και ορίζει τη διάρκεια έγκρισης για μια πενταετία. Η περίοδος της εκ νέου πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού επικρατεί μέχρι το 1907 με επανάληψη των ίδιων φαινομένων που είχαν παρουσιαστεί και παλαιότερα. Ο προβληματισμός για τη μορφή, το περιεχόμενο και τη γλώσσα των σχολικών βιβλίων παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονος και βρίσκει δυναμική έκφραση με το «Νουμά» και το «Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου», περιοδικά που διακρίνονται για τη συντονισμένη προσπάθειά τους για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση.

Με το Νόμο ΓΣΑ΄ του 1907 έχουμε πάλι την επαναφορά του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού μέχρι το 1917. Με το Νόμο αυτό επαναφέρεται το σύστημα έγκρισης ενός μόνο βιβλίου, το οποίο εκλέγεται ανάμεσα από τρία βραβευμένα. Η επιτροπή όμως έχει δικαίωμα να μεταρρυθμίσει και να συμπληρώσει το εγκρινόμενο βιβλίο από τα άλλα δύο. Ως γλώσσα των βιβλίων ορίζεται η καθαρεύουσα ενώ η δημοτική επιτρέπεται στα ποιήματα και στις παροιμίες. Με το Νόμο αυτό κυκλοφορούν τα πρώτα κρατικά αναγνωστικά και εμφανίζεται το βιβλιόσημο (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995).

Σταθμός στα εκπαιδευτικά ζητήματα θα είναι η μεταρρύθμιση του 1917. Η βασική αλλαγή που θεσμοθέτησε η μεταρρύθμιση του 1917 είναι στην επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Το γλωσσικό ζήτημα θα αποτελέσει στο εξής το επίκεντρο της πορείας, την οποία θα ακολουθήσει η συγγραφή των σχολικών βιβλίων. Γλώσσα των σχολικών βιβλίων ορίζεται η δημοτική με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στην Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη. Το νέο σύστημα επιφέρει τις εξής αλλαγές: 1) Οι συγγραφείς των σχολικών βιβλίων έχουν απόλυτη ελευθερία και δεν είναι υποχρεωμένοι να ακολουθούν διάγραμμα από το Υπουργείο παρά μόνο τις γενικές οδηγίες. 2) Η κρίση γίνεται όχι από επιτροπές αλλά από μόνιμο εκπαιδευτικό συμβούλιο. 3) Ο αριθμός των εγκεκριμένων βιβλίων είναι απεριόριστος 4). Η έγκριση ισχύει επ' αόριστον 5) Η κρίση των βιβλίων γίνεται κάθε έτος. 6) Σε ορισμένα διαμερίσματα του κράτους επιτρέπεται η έγκριση ειδικών αναγνωστικών. 7) Προβλέπεται η δυνατότητα ανάθεσης συγγραφής αναγνωστικών βιβλίων σε επιτροπή από κατάλληλα πρόσωπα 8) Εισάγονται βοηθητικά βιβλία για τις Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995).

Στο Υπουργείο Παιδείας εργάζονται τώρα ο Γληνός ως γενικός γραμματέας και ως επόπτες δημοτικής εκπαίδευσης ο Δελμούζος και ο Τριανταφυλλίδης- ιδρυτικά στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Ανάμεσα στα βιβλία που εγκρίθηκαν σύμφωνα με τις διατάξεις του Νόμου είναι το «Αλφαβητάρι με τον Ήλιο» και Τριανταφυλλίδη και το Ψηλά Βουνά» του Ζαχαρία Παπαντωνίου (Κανταρτζή, 2002).

Το «Αλφαβητάρι με τον Ήλιο» είναι δημιούργημα της συντακτικής επιτροπής με μέλη τον Α. Δελμούζο, τον Μ. Τριανταφυλλίδη, τον Π. Νιρβάνα και το Ζ. Παπαντωνίου. Την εικονογράφηση έκανε ο Κωνσταντίνος Μαλέας με σκοπό «οι εικόνες να είναι το πολυτιμότερο μέσα για να μορφώσουμε την παρατηρητικότητα και την καλαισθησία του παιδιού». Ο Μαλέας δημιούργησε μια σειρά εικόνων που έδесαν απόλυτα με το κείμενο, χωρίς η εικονογράφηση να το υπερσκελίζει ή να το υποβιβάζει (Κανταρτζή, 2002).

Εικόνα 1. Εξώφυλλα από το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο σε διαφορετικές εκδόσεις με τις τροποποιήσεις που έγιναν που δεν ήταν προς το καλύτερο. Πηγή: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

Στα «Ψηλά Βουνά» η εικονογράφηση γίνεται με εικόνες του Ρούμπου και σκίτσα του Παπαντωνίου. Ο ακαδημαϊσμός υποχωρεί, και εισάγονται νέα στοιχεία όπου το σπάσιμο της φόρμας, η κινητικότητα, η ζωτικότητα και το χιούμορ του Παπαντωνίου δημιουργούν εικόνες ταιριαστές στον ψυχοπνευματικό κόσμο του παιδιού (Κανταρτζή, 2002).

Για πρώτη φορά συγγραφείς και καλλιτέχνες συνεργάζονται με κοινό στόχο τη δημιουργία σχολικών βιβλίων για την παιδεία ενός ολόπλευρα καλλιεργημένου ατόμου. Ο Αλέξανδρος Δελμούζος μεταφέρει τις αρχές του Νέου Σχολείου στην Ελλάδα και ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου μεταφέρει το πνεύμα της αισθητικής αγωγής, όπως είχε διαμορφωθεί στη Γερμανία. Άλλα πολύ σημαντικά ονόματα που ασχολήθηκαν με την εικονογράφηση των βιβλίων αυτήν την εποχή είναι ο Λύτρας, ο Γεραλής, ο Δημητριάδης, ο Κεφαλληνός, ο Βυζάντιος. Τα νέα βιβλία είναι απαλλαγμένα από τον στόμφο και το διδακτισμό των προηγούμενων σχολικών βιβλίων ενώ η δημοτική γλώσσα είναι άμεση και μιλάει στις καρδιές των παιδιών.

Στο περιεχόμενο, όμως, των βιβλίων αυτής της περιόδου, γενικά, εξακολουθεί να επικρατεί ο έντονος διδακτισμός και ο ηθοπλαστικός χαρακτήρας. Σε γενικές γραμμές η εικονογράφηση των βιβλίων ακολουθεί την πορεία της ελληνικής ζωγραφικής που αυτή την περίοδο έχει ηθογραφικό περιεχόμενο και βασίζεται στην αισθητική της ακαδημαϊκής παράδοσης χωρίς να μπορεί να δεχθεί τις επιρροές των νέων ρευμάτων που έρχονται από την Ευρώπη. Η κύρια θεματολογία των βιβλίων ακολουθεί το γνωστό τρίπτυχο Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια.

Η μεταρρύθμιση του 1917 καταστρέφεται με την κυβερνητική αλλαγή. Η νέα κυβέρνηση θα αναθέσει σε «επιτροπεία» την εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας. Τα μέλη της επιτροπής Σακελλαρόπουλος, Σκίας, Εξαρχόπουλος, Μιχαλόπουλος,

Μεγαρεύς αφού μελέτησαν τα αναγνωστικά υποβάλλουν στο Υπουργείο λεπτομερή έκθεση που καταλήγει ανάμεσα στα άλλα και στα εξής συμπεράσματα: «Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τας συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργο ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως!». Με βάση τα πορίσματα της επιτροπής εξεδόθη ο Νόμος 2678 του 1921 αλλά πριν φθάσει να τεθεί σε εφαρμογή έγινε η επανάσταση του 1922, η οποία κατέργησε και έφερε σε ισχύ τους νόμους του 1917-18. Ο Νόμος 3180 του 1924 τροποποιεί το σύστημα έγκρισης και ταυτόχρονα εισάγει τη δημοτική σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Η δικτατορία του Πάγκαλου και το διάταγμα του 1926 αλλάζει πάλι στο σύστημα έγκρισης και ορίζει ότι τα βιβλία δεν πρέπει να περιέχουν ύλη αντίθετη με τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα, τα χρηστά ήθη. (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995).

Μέχρι την ίδρυση το 1937 του ΟΕΣΒ οι διαδοχικές κυβερνήσεις τροποποιούν το σύστημα έγκρισης, αλλάζοντας συνήθως τη διάρκεια έγκρισης των σχολικών βιβλίων. Ταυτόχρονα ανάλογα με την κυβερνητική αλλαγή έχουμε επικράτηση της δημοτικής ή της καθαρεύουσας. Το γλωσσικό ζήτημα ανάγεται σε πολιτικό και η εναλλαγή συντηρητικών και φιλελεύθερων κυβερνήσεων σημαίνει και αλλαγή των σχολικών βιβλίων. Μετά από έναν αιώνα σύγκρουσης και εναλλαγής του κρατικού μονοπωλίου και του ελεύθερου ανταγωνισμού καθιερώνεται με το Νόμο 952/1937 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κ.λπ. βιβλίων» η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου καθώς το βιβλίο αναγνωρίζεται ως ένα ισχυρό μέσο ιδεολογικού ελέγχου. Αυτό αναγνωρίζεται πλέον καθαρά και στην πρώτη έκδοση σχολικών βιβλίων από τον ΟΕΣΒ καθώς τα βιβλία διανθίζονται με προπαγανδιστικά κείμενα για την ΕΟΝ, την 4η Αυγούστου, λόγους του Ι. Μεταξά ενώ στα εξώφυλλα των αναγνωστικών φιγουράρουν οι μικροί φαλαγγίτες.

Εικόνα 2. Μεταξικό Αναγνωστικό. Στο εξώφυλλο οι μικροί φαλαγγίτες. Πηγή: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

► ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Το 1947 κυκλοφορούν τα βιβλία του 1939 αλλά χωρίς τα κείμενα που είχαν αναφορές στο μεταξικό καθεστώς. Στα αναγνωστικά αυτά η καθαρεύουσα εισάγεται από την Ε΄ τάξη. Το 1954 εκδίδονται νέα αναγνωστικά από τα μακροβιότερα στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης. Τα αναγνωστικά αυτά χρησιμοποιήθηκαν

αναλλοίωτα μέχρι το 1964, όταν με τη μεταρρύθμιση της Ένωσης Κέντρου έγιναν οι εξής παρεμβάσεις: 1) Αντικαταστάθηκαν τα κείμενα της καθαρεύουσας στις Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεις με άλλα στη δημοτική γλώσσα παρμένα από προπολεμικά αναγνωστικά και 2) σε όλα τα αναγνωστικά η γλώσσα προσαρμόστηκε σύμφωνα με τη γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη. Στα αναγνωστικά αυτά προστέθηκαν κείμενα από παλαιότερα εγκεκριμένα αναγνωστικά και αφαιρέθηκαν όλα τα προπαγανδιστικά κείμενα όπως αυτά εναντίον Βουλγάρων, Κινέζων, υπέρ της μοναρχίας κ.λπ.

Η δικτατορία επανέφερε αυτούσια τα αναγνωστικά του 1954. Οι μαθητές/τριες της περιόδου 1954 μέχρι 1974 διδάχτηκαν, με ελάχιστες παραλλαγές, από το περιεχόμενο των βιβλίων του 1954. Αλλά και μεταδιδασκτορικά εγκρίνονται τα αναγνωστικά του 1954 για τις δύο πρώτες τάξεις ενώ για τις μεγαλύτερες τάξεις εισάγονται τα αναγνωστικά που ίσχυαν τα 1965. Στη Γ' τάξη επαναφέρεται το αναγνωστικό του Παπαντωνίου «Τα ψηλά βουνά», δυστυχώς μόνο για ένα έτος και το επόμενο έτος αντικαταστάθηκε από το Αναγνωστικό της Γ' τάξης της Αγγελικής Βαρελλά.

Το 1964 δόθηκε ακόμα η δυνατότητα της συγγραφής σχολικών βιβλίων σε επιλεγμένους από το Υπουργείο Παιδείας συγγραφείς. Αξιόλογοι ζωγράφοι όπως ο Κόντογλου, ο Κοψίδης, ο Βασιλείου, η Μοντεσάντου, ο Αστεριάδης, ο Κεφαλληνός ασχολούνται με την εικονογράφηση των σχολικών βιβλίων προσφέροντας ποιοτική αναβάθμιση της εικονογράφησης. Εξέχουσα θέση κατέχει ο Κώστας Γραμματόπουλος διάδοχος του Κεφαλληνού στην έδρα της Χαρακτικής στην ΑΣΚΤ, ο οποίος εικονογράφησε δύο αλφαβητάρια που έμειναν στην ιστορία, «Τα Καλά Παιδιά» (1949) του Επαμεινώνδα Γεραντώνη και το «Αλφαβητάριο» (1956) των Γιαννέλη-Σακκά (Κανταρτζή, 1999).

Στα «Καλά Παιδιά» ο Γραμματόπουλος ζωγραφίζει όλα τα παραπληρωματικά στοιχεία των συνθέσεων, τα ζώα, τα φρούτα, τα δένδρα, τα καθημερινά αντικείμενα με έντονα χρώματα. Στο «Αλφαβητάριο» τολμά αφαιρέσεις, υπερτονίζει τα σημαντικά χαρακτηριστικά, χρησιμοποιεί μονοχρωμία και κινήσεις που θυμίζουν λαϊκό θέατρο και παιχνίδι. Τα παιδιά με τα μεγάλα μάτια θα μείνουν χαραγμένα στη μνήμη καθιστώντας την εικονογράφησή τους σταθμό στην ιστορία του παιδικού και σχολικού βιβλίου αν και στην εποχή τους δημιούργησαν πλήθος χλευαστικών σχολίων και αντιδράσεων (Ασωνίτης, 2002).

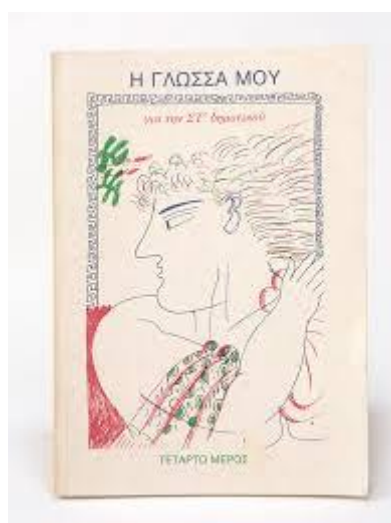
Το τρίπτυχο βέβαια *Θρησκεία-Πατρίδα-Οικογένεια* εξακολουθεί να υφίσταται. Το ηρωικό παρελθόν κυριαρχεί και κείμενα και εικονογράφηση έχουν έντονο ιδεολογικό περιεχόμενο. Η θεματολογία που επικρατεί φαίνεται και από τα περιεχόμενα των αναγνωστικών και των παιδικών βιβλίων όπου τα κείμενα χωρίζονται σε κύκλους (από το θρησκευτικόν βίον, από τον εθνικόν βίον, από τον ηθικόν και κοινωνικόν βίον, από τον οικογενειακόν βίον). Η πραγματικότητα, την οποία παρουσιάζουν, δεν έχει καμία σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα την οποία βιώνουν οι μαθητές/τριες. Το καθήκον, καθήκον θρησκευτικό, πατριωτικό ή ηθικό, έχει απόλυτη προτεραιότητα και παραγκωνίζει όλες τις ανθρωπιστικές αξίες. Μέσα από τις σελίδες των σχολικών βιβλίων προβάλλεται η εικόνα του καλού παιδιού, της ευτυχισμένης οικογένειας και της οικογενειακής ενότητας αντανakλώντας έναν κόσμο όπου όλα είναι ιδανικά και όμορφα. Επικρατεί ένα υπεραπλουστευτικό και μονοδιάστατο μοντέλο.

Εικόνα 3. Αναγνωστικόν ΣΤ΄ Δημοτικού με εικονογράφηση Τάσσου. Πηγή : Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

► ΑΠΟ ΤΟ 1983 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ: ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΟΛΛΑΠΛΟ ΒΙΒΛΙΟ

Το 1983 νέα σχολικά εγχειρίδια εισάγονται στις σχολικές τάξεις. Τα νέα εγχειρίδια φέρνουν ένα νέο πνεύμα τόσο από πλευράς περιεχομένου όσο και από αισθητική άποψη. Ζωγράφοι σημαντικοί εικονογράφησαν τεύχη των εγχειριδίων. Ο Φασιανός, ο Μυταράς, η Ζαραμπούκα, η ο Χουλιαράς, η Μενδρινού, η Ψαράκη, ο Καλαμάρας, ο Ορνεράκης συνεργάστηκαν δίνοντας νέα όψη και διάσταση στην εικονογράφηση των βιβλίων. Είναι η πρώτη φορά που δίνεται μεγάλο βάρος στην εικονογράφηση των βιβλίων θεωρώντας την αναπόσπαστο στοιχείο για την επίτευξη των στόχων των εγχειριδίων. Πλούσια εικονογράφηση, ζωντανά χρώματα, νέες τάσεις και τεχνικές δημιουργούν βιβλία ελκυστικά για τους μαθητές/τριες. Ο ρόλος της εικονογράφησης φαίνεται να παίζει ουσιαστικό ρόλο στην κατανόηση του κειμένου ενώ γίνεται προσπάθεια εξοικείωσης των παιδιών με όλες τις καλλιτεχνικές τεχνοτροπίες και γνωριμία με το ύφος ποικίλων καλλιτεχνών και τάσεων. Γι' αυτό το κάθε τεύχος των βιβλίων «Η Γλώσσα μου» είναι εικονογραφημένο από διαφορετικό ζωγράφο (Σιγάλας, 2002; Μπονίδης, 2005).

Εικόνα 4. Βιβλίο Γλώσσας ΣΤ΄ Δημοτικού με εικονογράφηση του Αλέκου Φασιανού. Πηγή: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

Το μεγάλο μειονέκτημα των βιβλίων αυτών ήταν η μεγάλη χρονική διάρκεια παραμονής τους. Στην εικοσιπενταετία ζωής των βιβλίων πολλά πράγματα ανανεώθηκαν και η έκδοση παιδικών βιβλίων αναπτύχθηκε ραγδαία τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, με αποτέλεσμα τα βιβλία να μην ικανοποιούν πλέον τις ανάγκες και τα αυστηρά κριτήρια των, που από πολύ μικρή ηλικία έρχονται πλέον σε επαφή με ιδιαίτερα καλόγουστες και επιμελημένες εκδόσεις βιβλίων.

Το σχολικό έτος 2006–2007 σηματοδότησε την εισαγωγή νέων εγχειριδίων βασισμένων στα Διαθεματικά Ενιαία Πλαίσια Προγραμμάτων Σπουδών. Τα νέα βιβλία ήρθαν να χαράξουν μια καινούρια πορεία στα εκπαιδευτικά πράγματα, να δώσουν μια νέα πνοή, τόσο αναγκαία μετά από 25 χρόνια παραμονής των παλαιών σχολικών εγχειριδίων. Σε γενικές γραμμές η αισθητική των σχολικών βιβλίων ήταν αναβαθμισμένη και αποπνέουν τη γόνιμη φαντασία και το μεράκι των δημιουργών τους (Σιγάλας, 2002; Μπονίδης, 2005).

Εικόνα 5. Βιβλίο Γλώσσας Α Δημοτικού σε εικονογράφηση Λήδας βαρβαρούση. Πηγή: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης

Από το σχολικό έτος 2025–26 αναμένεται η εισαγωγή του πολλαπλού βιβλίου, που σηματοδοτεί μια νέα εποχή για την ελληνική εκπαίδευση. Το πολλαπλό βιβλίο επιδιώκει να ενισχύσει την παιδαγωγική ελευθερία και τη διαφοροποιημένη μάθηση, δίνοντας στους/στις εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να επιλέγουν ανάμεσα σε εγκεκριμένα εγχειρίδια και ψηφιακά υλικά. Με τη χρήση ανοιχτών εκπαιδευτικών πόρων και διαδραστικών εργαλείων, το σχολικό βιβλίο παύει να είναι μοναδικό και γίνεται πολυδιάστατο μέσο μάθησης, προσαρμοσμένο στις ανάγκες της εποχής της πληροφορίας. Η μεταρρύθμιση αυτή δεν αφορά μόνο την αλλαγή των υλικών, αλλά τη συνολική αναθεώρηση της σχέσης μαθητή, δασκάλου και γνώσης. Το βιβλίο μετατρέπεται σε δυναμικό εργαλείο διερεύνησης και συνεργασίας, ανοίγοντας νέους δρόμους για τη δημιουργική και κριτική μάθηση του 21ου αιώνα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ασωνίτης. Π. (2002). *Η Εικονογράφηση στο Βιβλίο Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Γρόσδος, Σ. (1999) Χρειάζονται τα παιδιά βιβλία με εικόνες. *ΥΦΕΝ*, 1, 17-32.

- Κανταρτζή, Ε. (1992). Τα στερεότυπα για το ρόλο των δυο φύλων μέσα από τις εικόνες των αναγνωστικών. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 62, 55-64.
- Κανταρτζή, Ε. (1994). Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 75(1ο μέρος), 30-34.
- Κανταρτζή, Ε. (1994). Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 76(2ο μέρος), 44-50.
- Κανταρτζή, Ε. (1999). Ιστορία των ελληνικών αλφαβηταρίων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 101, 59-69.
- Κανταρτζή, Ε. (2002). Το θεματικό περιεχόμενο της εικονογράφησης των αλφαβηταρίων (1930 μέχρι σήμερα), *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 123, 55-64.
- Κανταρτζή, Ε. (2002). *Ιστορική Αναδρομή της Εικονογράφησης των Παιδικών και Σχολικών Βιβλίων*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη,
- Κανταρτζή, Ε. (2003). *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (1995). *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*. Αθήνα: Έκφραση.
- Κεφαλληνάιου, Ε. (1995). *Νεοελληνικά Αλφαβητάριο 1771-1981*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Μπονίδης, Κ. (2005). Διαδικασία και κριτήρια αξιολόγησης των σχολικών βιβλίων. *Πρακτικά του Πανελλήνιου Συνεδρίου Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: προβληματισμοί-δυνατότητες-προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 106-119
- Μπενέκος, Α. (1981). *Το Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Σιβροπούλου, Ε. (2004). Η ιστορία του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου μετά τον Κομένιο. *Μακεδόν*, 13, 17-26.
- Σιγάλας, Γ. (2002). Η αισθητική διάσταση του σχολικού βιβλίου. Προϋποθέσεις και προδιαγραφές για την αισθητική ποιότητα των σχολικών βιβλίων. *Μέντορας*, 6, 88-104.
- Χαραλάμπους, Δ. (1996). Το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα. Από τον 19ο αιώνα έως το 1940. Στο Κ. Λιόντης (Επιμ.), *Ελληνικό Βιβλίο*. Καθημερινή Επτά Ημέρες, 147-152.
- Χαραλάμπους, Δ. (2005) Πολιτικές για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα. *Πρακτικά του Πανελλήνιου Συνεδρίου Διδακτικό βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: προβληματισμοί-δυνατότητες-προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 137-145.
- Χαραλάμπους, Δ. (2007). (Επιμ.). *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική. Παρελθόν-παρόν-μέλλον*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.